

CIOPLITUL PIETRELOR DE MOARĂ ÎN PIETROASA (JUD. TIMIȘ)

Comuna Pietroasa, cuprinsă administrativ în confiniile județului Timiș, este așezată pe brațul stîng al riului Bega, nu departe de izvoarele sale și la o distanță de 16 km de gara CFR Margina.

Între anii 1514—1516 localitatea împreună cu terenurile din jur și cu 15 iobagi face parte din domeniul lui George de Brandenburg.

În 1597, Sigismund Báthory o donează lui Ștefan Törek, care la rîndul său o amanetează în 1612 lui Gavril Bethlen.

În conscripția lui Mercy din 1717, apare cu numele de Petrovaz înregistrată cu 15 case în districtul Făget.

Pe parcursul secolului al XIX-lea este stăpînită consecutiv de familiile Frattner și Gike.

Așezare de tip montan, Pietroasa se întinde de-a lungul unei văi înguste flancată de două rînduri de muncele formate din șisturi și conglomerate.

Terenul frămîntat, cu sol sărac este doar în mică parte accesibil plugului. Pe suprafața limitată a cîtorva tăpșane se cultivă porumb, cartofi, grîu și secară cu o producție ce nu satisface nici pe departe necesitățile populației.

În epoca dominației habsburgice s-au întreprins în partea locului exploatarea forestiere și miniere, la care, sub conducerea antreprenorilor și meșterilor italieni și germani au participat și băștinași ca tăietori de lemne, bocseri, cărăuși, vărari și pietrari, sporindu-și în felul acesta neînsemnatele venituri gospodărești.

Pietrăritul cu ramura cioplitul pietrelor de rîșniță și de moară a luat un avînt deosebit în această vreme, pare-se sub îndboldul pietrarilor italieni deținători ai unei experiențe bogate în domeniul respectiv.

De la aceștia meșterii locali au preluat sistemul de împănare numit „tăpătură” (tapare ital. = a închide etanș, a infunda) folosit cu bune rezultate la desprinderea pietrei din „stăni” (stîncă).

Din lipsă de documente scrise, nu poate fi stabilită cu exactitate epoca și nici circumstanțele în care a apărut meșteșugul în localitate. Pe baza informațiilor furnizate de pietrarul octogenar Iosif Blidariu, care descinde dintr-o veche familie de cioplitori de pietre de moară, s-a putut urmări vechimea meșteșugului pe linia descendenților, cu toții, pietrari de meserie, pînă la sfîrșitul secolului XVIII. Cert este că pietrăritul în partea locului s-a practicat și-n veacurile anterioare. De la același Iosif Blidariu aflăm că, înainte de apariția morilor de apă, populația din partea locului își măcina grăunțele la rîșnițe manuale de mărirea unei

piini, așezate direct pe pământ și fără suport și că aceste rîșnițe primitive erau confecționate în localitate din pietroaie culese din albia râului sau smulse din coasta muntelui.

Unul din factorii care au determinat apariția și dezvoltarea pietrăritului în Pietroasa, contribuind în același timp la răspîndirea faimei lui pe o arie cuprinsă între apele Timiș, Bega, Mureș și Crișul Alb, îl constituie materia primă din abundență și de calitate, extrasă din „Munca” (muchia) Zbegului, situat în marginea de sus a satului cu acces la cariere prin „Valea Pietrii”, brăzdată de pîrîiașul cu același nume.

De la ultima casă de pe Valea Pietrei, pe partea dreaptă a piriului se face o potecă, ce urcă serpuind muntele pe o distanță de 400—500 m pînă în așa-zisa „cale” ușor adîncită, în formă de uluc, din care pornesc din loc în loc alte poteci spre carierele denumite de localnici „băanii”, (Bánya magh. = mină).

Băniile în număr de șase sînt niște hrube săpate în coasta muntelui cu o deschidere largă de 6—7 m, înaltă de 3—4 m și tot pe atît de adîncă. Fiind adîncită cu 1—1,5 m față de pragul intrării, coborîrea în bană este asigurată de cîteva pietroaie așezate în trepte.

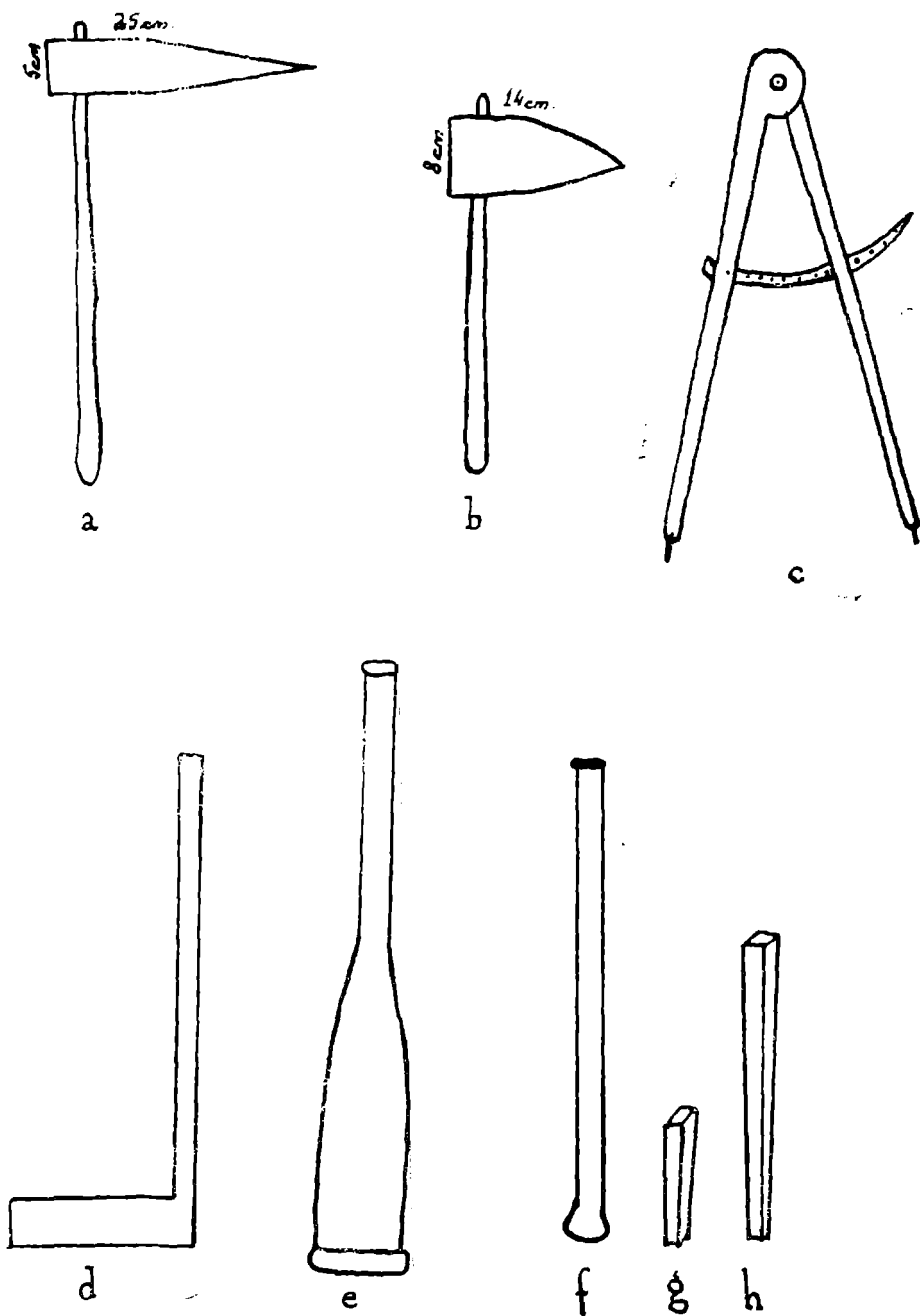
Pereții grotelor prezintă pe întreaga lor suprafață firide semicirculare rezultate în urma extracției de rocă. Numărul firidelor raportat la volumul grotii ne spune aproape cu exactitate cîte pietre de moară s-au extras din fiecare „bană” în parte. Fiecare pietrar își avea „bana” sa moștenită din tată în fiu. Cu toate că „Munca” Zbegului aparținea de drept proprietarului feudal din partea locului, pietrarii dețineau aceste băanii ca uzufructuari cu obligația de a plăti proprietarului tabular o oarecare sumă de bani sau să presteze cîteva zile de robotă pe moșia acestuia.

Unelte. Munca de pietrar se desfășoară anevoie în condiții extrem de grele. De la ruperea rocii din „stăni” și pînă la încărcatul în căruță a pietrei finite se succed o serie de operații dificile, care cer destoinicie, experiență și multă atenție.

Uneltele folosite la prelucrarea pietrei, deși confecționate rudimentar sînt adaptate perfect la cerințele meșteșugului. Mînuirea lor cu îndemînare compensează sărăcia inventarului compus din 12 ciocane de cioplît cu aceeași formă, unul sau două ciocane pentru desprinderea pietrei, din stîncă, unul sau două sfredele, un compas, o vingă, un mai, mai multe pene și cuie de lemn.

Ciocanul de cioplît (Pl. 1, a.) din fier, cu vîrf de oțel foarte ascuțit lipit de masa ciocanului prin „fierbere” la forjă, are forma unei piramide cu lungimea de 25 cm. Gaura în care este fixată coada este situată mult spre bază pentru o mai ușoară mînuire și o reducere a efortului fizic. La aceasta contribuie și lungimea cozii de 70 cm confecționată din lemn de corn. Ciocanele folosite în prima fază de lucru sînt mai scurte și mai groase la bază decît cele de cioplît. (Pl. 1, b).

Sfredelul (Pl. 1, f) este un drug de oțel cu lungimea de 80 de cm și diametrul de 3 cm cu unul din capete lățit ca o lamă de topor.

Pl. I. Unelte de pietrar

- a) Ciocan pentru cioplit piatra.
- b) Ciocan folosit la desprinderea pietrei din stincă
- c) Compas sau prejnic
- d) Vingă (echer dulgher)
- e) Mai pentru bătut „cunele“
- f) Sfiredel
- g) Pană de lemn (halciță, alciță)
- h) Cune de lemn (cuni)

Compasul (Pl. 1, c.) denumit de localnici „pajnic” este o unealtă rudimentară din lemn ce funcționează pe principiul compasului dulgheresc.

Vinga (Pl. 1, d.) din lemn sau metal este similară echerului utilizat de dulgheri.

Maiul (Pl. 1, e.) cu care se bat „cunele” între pene, este confecționat din lemn de carpen, ferecat la ambele capete cu inele metalice. Capătul inferior are diametrul de 20 cm, iar cel superior de numai 5 cm.

Penele (Pl. 1, g.) numite în grai local „halcițe” sau „alcice” cu un capăt ascuțit pe două fețe sînt confecționate din esență moale, în mod frecvent din mesteacăn. Lungimea unei pene este de 4,5 țoli (11,75 cm), iar latura bazei de doi țoli (5 cm).

Cunele (Pl. I, h.) de forma unei pene, dar cu lungimea de 35—40 cm sînt făcute din lemn de corn uscat, ținute timp de 2—3 ani la fum, conferindu-li-se în felul acesta o mare rezistență la lovituri.

Unelte sînt depozitate la „bană” unde fiecare pietrar își improvizează un mic atelier de ascuțit ciocanele, inzestrat cu o nicovallă, o forjă cu două suflătoare denumite „foiuri”, acționate manual și făcute din piei de capră (Fig. 1.). În ungherul din stînga al bănilor, deși părăsite de mulți ani, se mai văd și azi urme de funingine pe pereți, indicîndu că în acel loc era așezată forja. Ca unelte de fierărie sînt folosite cleștele și ciocanul de fierar. Înroșirea metalului se face cu mangal, obținut prin arderea lemnului de prun sau de fag în bocșe clădite în imediata apropiere a carierei.

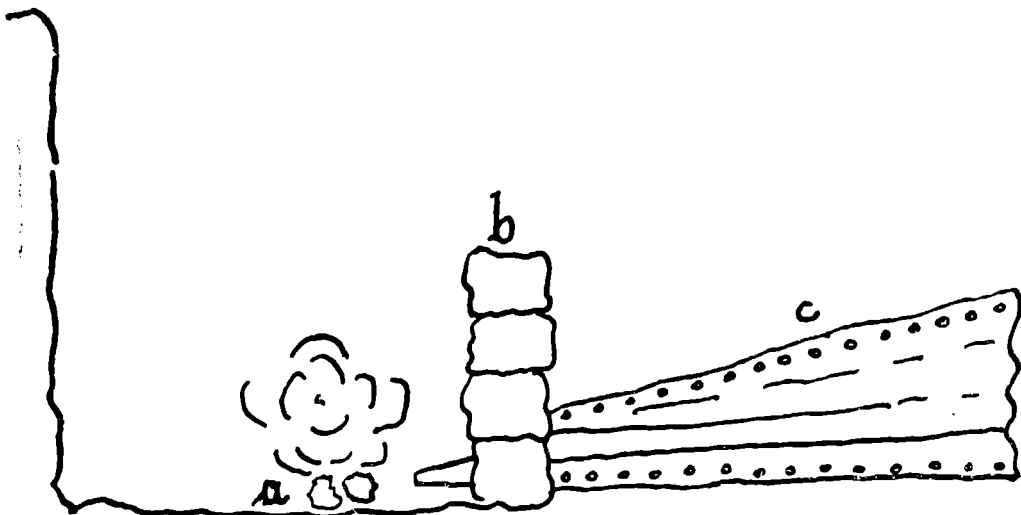

Fig. 1. Forja sau căminul

- a) Vatra cu focul
- b) Peretele forjei
- c) Foale (fol) din piel de capră

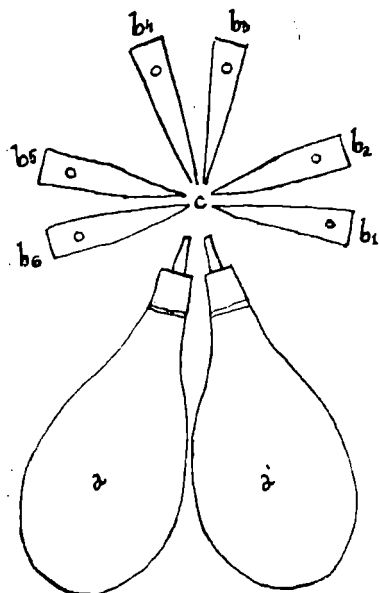

Fig. 2. Dispunerea ciocanelor la forjă
a—a'. Foalele
b1—b6. Ciocane

Ciocanele pentru ascuțit (de obicei, se ascuțeau odată șase ciocane) sînt așezate în trei grupe de câte două, cu vîrfurile îndreptate spre foc, (Fig. 2).

Materia primă. Extracția. Materia primă din care se confecționează pietrele de moară este un conglomerat cu o structură granulară densă și cu duritate mare. Din roca cu granulație măruntă (granule de mărirea boabelor de grîu sau de mazăre), denumită de localnici „piatră giasă”, se cioplesc pietre pentru măcinat grîul și secara, iar din roca cu granule mai mari ca boabele de fasole și mai dispersate, cunoscută cu denumirea de „piatră rară”, se fac pietre pentru măcinat porumbul. Pe versantul „Zbegului” orientat spre sat, aceste roci se prezintă sub formă de lespezi uriașe suprapuse în plan orizontal, unele de culoare roșiatică, altele albicioase sau vineții.

Ca să desprindă roca din „stăni” (stîncă) pietrarul sapă o „hrubă” în munte cu înălțimea cît să i se permită a minui ciocanul din poziția în genunchi. De obicei, hruba se sapă în spațiul dintre două lespezi, format din pietriș mărunt sau din bolovani ușor de înlăturat. Adîncirea „hrubei” înspre inima muntelui în plan orizontal continuă pînă ce se dă de „stăniu”, stîncă compactă de mare grosime cu structură omogenă corespunzătoare. Acolo, „hruba” se lărgeste și se înalță pentru ca munca să se desfășoare nestîngherită. Cu o măturică din nuiele subțiri se îndepărtează de pe platformă așchiile și pămîntul rezultate din săpătură și se înscris cu compasul circumferința pietrei de moară ce urmează a fi

extrasă, — dar cu cîțiva centimetri mai mare decît a pietrei după finisare.

Dira lăsată de virful compasului se adincește cu virful ciocanului. Porțiunea rocii exterioară cercului înscris este bine încălzită cu foc de lemne timp de 4—5 ore, pentru a o „muia“, adică pentru a-i slăbi coeziunea moleculară prin dilatare, devenind astfel sfărîmicioasă. Pe porțiunea încălzită pietrarul sapă un șanț circular cu lățimea de 20—25 cm și cu o adîncime mai mare cu 25 cm decît grosimea pietrei după finisare. Pe o porțiune de 45% din circumferința pietrei și anume în partea orientată spre intrarea în hrubă, șanțul se lărgeste mult, pentru a îngădui pietrarului să sape sub rocă pe porțiunea respectivă un canal în unghi ascuțit cu laturile de 7 cm și deschiderea de 10 cm. Această operație în limbajul pietrarilor se numește „periatul pietrei“ (Pl. II A).

În acest șanțuleț se introduc la distanțe egale, în șaptesprezece puncte, cîte două pene suprapuse și între ele cîte un „cuni“. Penele și cuiul închid etanș gura șanțului. Sistemul acesta de împănare a porțiunii „periate“ este denumit, după cum s-a menționat mai sus, „tăpătură“. Pietrarul lovește pe rînd cu maiul fiecare cui, reluînd de mai multe ori operația de la capăt, pînă ce roca „nu mai cîntă închis“, cu alte cuvinte nu mai sună în plin, după care piatra „se umflă“ cu un pîrîit scurt, indicîndu că s-a desprins din stîncă. Cum nu întotdeauna straturile rocii sînt paralele se întîmplă, uneori, ca desprinderea din stîncă să se facă în plan oblic. În cazul acesta se spune că piatra „se rupe pe păr“. O asemenea piatră devine inutilizabilă și se înlătură ca deșeu. Cînd desprinderea se face în condiții normale, piatra este coborîtă de pe stîncă pentru finisare. Înainte vreme, cînd „bănilă“ nu aveau spațiu corespunzător, lucrările de finisare se desfășurau sub cerul liber. Cu timpul, „bana“ devenind prin exploatare tot mai încăpătoare, aceste lucrări se execută în interiorul ei, la adăpost de intemperii, mai cu seamă în sezonul rece și ploios.

După ce se finisează centura pietrei cu ciocanul de cioplit, se fixează cu ajutorul compasului punctul ei central și în funcție de acesta se înscrie un cerc cu diametrul de 15 cm pe al cărui perimetru se sapă orificiul prin care cad grăunțele din coș, cînd e vorba de piatra alergătoare sau prin care trece axul „crigului“, cînd ne referim la piatra stătătoare.

Această operație dificilă și migăloasă comportă două faze de lucru. În prima fază perforarea se execută cu ajutorul sfredelului. Pietrarul ținînd în mîna stîngă sfredelul în poziție verticală cu virful lamei în centrul pietrei, iar în dreapta ciocanul cu care lovește o singură dată sfredelul în cap. În timpul următor execută o răsucire a sfredelului cu 5 mm în același punct de la stînga la dreapta și încă o lovitură de ciocan.

Porțiunea pietrei cuprinsă între cele două tăieturi, la a doua lovitură de ciocan sare în așchii mărunte și tot așa în continuare cu răsuciri de sfredel din 5 în 5 mm și lovituri de ciocan după fiecare răsucire, pînă cînd sfredelul străpunge grosimea pietrii. În faza următoare, gaura pietrii se lărgeste pe toată porțiunea cercului înscris folosindu-se ca unealtă

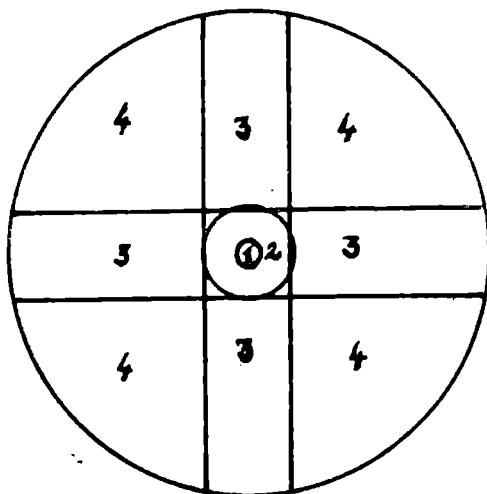

Fig. 3. Finisarea pietrei

1. Orificiul executat cu sfredelul
2. Orificiul lărgit cu ciocanul de cioplit
3. Cîribir
4. Călcîni

ciocanul de cioplit. Operația perforării durează 6—7 zile, dacă se lucrează cîte 6 ore pe zi.

Ultima etapă a finisării o constituie netezirea fețelor. Cu o riglă din scîndură cu lățimea de 15 cm, deci egală cu diametrul orificiului, se înscrie pe ambele fețe cîte o cruce al căror punct de intersecție coincide cu centrul pietrei (Fig. 3). Porțiunea cuprinsă în interiorul crucii se adîncește prin cioplire pînă la limita grosimii ce o va avea piatra după finisare. Această adîncitură în cruce este denumită „cîribir“, iar spațiile neadîncite din exteriorul crucii sînt denumite „călcîni“. Cioplirea călcîniului se execută de la exterior spre interior la nivelul „cîribirului“, utilizîndu-se ca instrument de control echerul dulgheresc („vinga“) așezat cu vârful unghiului pe muchia pietrei, iar cu cele două brațe pe marginea și pe fața ei. După netezirea ambelor fețe, pe fața inferioară a pietrei alergătoare se înscriu prin incizie șanțulețe curbe dispuse radial, numite „remeze“, cu rolul de a împrăști grăunțele în timpul măcinatului pe toată suprafața pietrei stătătoare. Cu această operație ia sfîrșit munca pietrarului.

Confecționarea unei pietre de moară necesită cel puțin 30 de zile a cîte șase ore pe zi, la care se adaugă alte două sau trei ore consumate cu ascuțitul uneltelor, care după o utilizare de 2 ore se tocesc. În medie, un pietrar cioplește anual 5 pînă la 6 pietre. Cele mai mari pietre de moară lucrate au diametrul de 105 cm și grosimea de 30—35 cm.

Vehicularea pietrei din carieră la „cale“ se face cu mijloace pe cât de simple pe atât de ingenioase. (Pl. II-B).

În funcție de mărimea și greutatea pietrei pentru transportarea ei sînt folosiți doi pînă la patru oameni. Aceștia ridică piesa de pe locul unde a fost cioplită, o așează pe cant, introducîndu-i în gaură o rudă de carpen, de ale cărei capete țin doi dintre oameni pentru menținerea echilibrului. Ceilalți doi, fiecare cu cîte un par numit „ciuschie“, urnesc piatra în urcuș spre ieșirea din „bană“, aplicînd principiul pîrghiilor de gradul I, prin introducerea parilor sub piatră și ridicarea lor cu mișcări alternative.

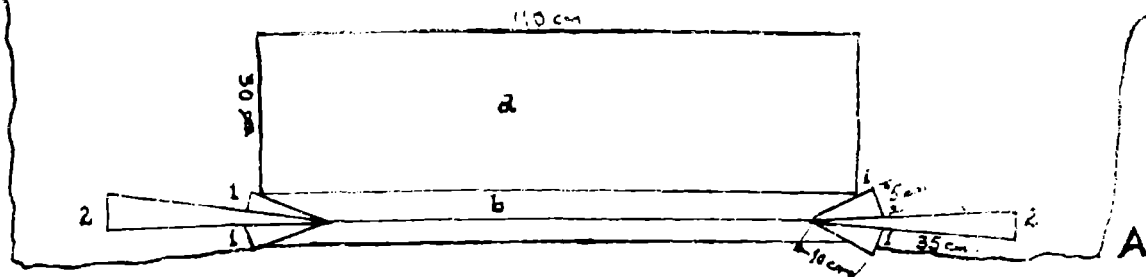
În mod frecvent, la vehicularea pietrei participă doar doi oameni: unul menține echilibrul cu ajutorul ruzii introduse în orificiul pietrei, iar celălalt pune piatra în mișcare prin intermediul „ciuschiei“. Pentru a împiedica piatra să fugă la vale, se introduce sub ea un ic de lemn sau o pietricică, care, după fiecare deplasare a pietrei, este împinsă sub ea cu piciorul de omul ce mînuiește „ciuschia“. Scoasă din carieră, piatra este coborîtă la „cale“, folosindu-se de data aceasta „ciuschie“ cu mișcări inverse, îndeplinind rolul de frînă.

Din „cale“ și pînă la căruță, care așteaptă sub creastă, în „Valea Pietrii“, piatra este coborîtă pe un făgaș în pantă abruptă, denumit „țurău“.

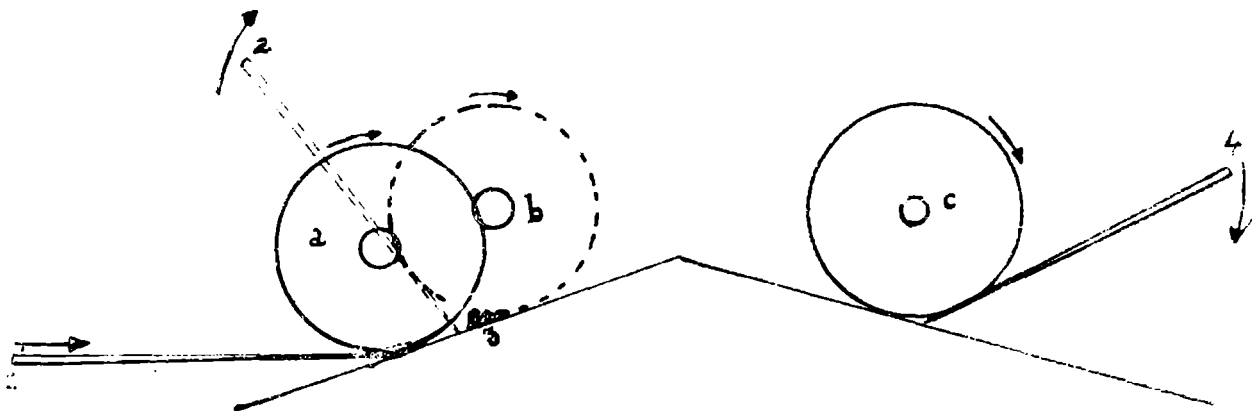
Fiind pantă abruptă, se i-au unele măsuri pentru prevenirea rostogolirii pietrei în tumbe, ceea ce ar cauza distrugerea ei prin izbire de colții stîncilor din muntele opus. La gura „țurăului“, piatra se așează pe lat. Prin gaură se introduce un par solid și elastic, mult încovoiat, cu lungimea de 4 m. Capătul inferior este adus mult sub piatră (0,70 cm), îndeplinind rolul unei tălpi ce asigură alunecarea pietrii. Celălalt capăt al parului orientat spre munte este ținut cu ambele mîini de unul din oameni pentru menținerea echilibrului. În scopul diminuării vitezei și menținerii pietrei în poziție orizontală, se depozitează sub ea o mare cantitate de pietriș, pe care piatra în mișcare îl cară cu sine la vale. Pe parcursul drumului, pietrișul rămas pe „țurău“ este înlocuit din timp, cu altul adunat de pe coasta muntelui sau cu „ramul“ adus din carieră, cu targa sau cu roaba. Cînd piatra se oprește, sau cînd își ia avînt prea mare, cel de-al doilea om intervine cu chiuschia. În vederea îmbarcării pietrei pe căruță se improvizează o rampă din grinzi („pălăi“) așezate cu un capăt pe marginea rîpei și cu altul pe podul căruței, alcătuit din două „pălăi“ groase, din lemn de stejar.

Transportarea pietrelor la beneficiar este efectuată de pietrari cu propria lor căruță. După predarea pietrelor, în aceeași căruță sînt încărcate cerealele ce intră în costul manoperei.

Cioplirea pietrelor de moară se făcea la comandă, la dimensiunile cerute de morari. Aceștia se deplasau la Pietroasa în zile de sărbătoare cînd pietrarii erau găsiți acasă. După tocmeală, se arvunea lucrarea cu 500 lei, iar restul, urma să se achite în natură la terminarea lucrării. Valoarea manoperei se fixa în funcție de calitatea materiei prime și de dimensiunile pietrei măsurate în țoli. Pietrele lucrate din rocă cu gra-

A

B

Pl. II (A) Desprinderea pietrei din stincă

- a) Piatra de moară
- b) Porțiunea „periată”
- 1. Penele de lemn
- 2. „Cunele”

Pl. II (B) Vehicularea pietrei din carieră la „cale”

- a) Piatra în poziție statică
- b) Piatra în mișcare (în urcuș)
- c) Piatra în mișcare (în coborire)
- 1. Ciuschia în timpul I.
- 2. Ciuschia în timpul II.

nulație mare și dispersată erau mai ieftine ca cele din piatră „giosă“ de culoare roșiatică. Pietrele mici costau 30 de măsuri de grâu, (o măsură = 22 kg), iar cele mari cu diametrul de 40 țoli se plăteau cu 60—65 măsuri de grâu. Valoarea manoperei stabilită în bani în perioada interbelică, varia între 2500—3500 lei.

Începînd cu sec. XX, cînd morile sistematice iau treptat locul morilor țărănești cu pietre cioplite, comenzile de pietre se răresc simțitor și în consecință scade și numărul pietrarilor în localitatea Pietroasa.

Transformările social-economice ce au avut loc în a doua jumătate a veacului nostru, au zguduit profund economia rurală schimbînd fundamental regimul proprietății private. Morarii loviți în propriile lor interese economice, rînd pe rînd își închid instalațiile, lăsîndu-le pradă ruinei.

Lipsiți la un moment dat de clientelă, pietrarii cîți mai rămăseseră, ca la un semnal, își întrerup activitatea. „Bănilor“ de pe „Munca Zbegului“, ce odinioară răsunau de loviturile ciocanelor de cioplit, au rămas pustii și uitate de lume. Prin fața lor, pe „cale“ zac risipite pietre de moară, unele finisate, abia urnite spre „țurău“ altele, surprinse de evenimente, au rămas în cariere în diverse faze de lucru. Această stare de lucruri cu un semn de întrebare pentru trecătorul în necunoștință de cauză, marchează sfîrșitul unei îndelungate etape pe linia tehnicii populare măsurată în milenii de trudă umană de neconținută căutare de noi soluții, în vederea ușurării condițiilor de muncă în domeniul respectiv.

Cioplitul pietrelor de moară în Pietroasa reprezintă stadiul atins de meșteșugul pietrăritului la finele veacului trecut în zona montană din nord-estul Banatului, în condiții tehnice puțin diferite de ale stadiului de început pierdut în negura trecutelor vremi.

NICOLAE ȚĂRANU

LE CISELAGE DES MEULES A PIETROASA (DÉP. TIMIȘ)

(Résumé)

Le village de Pietroasa, au département de Timiș, situé sur la rivière Bega, jusqu'au début du vingtième siècle est connu comme le plus important centre des tailleurs de meules qui fournissait tous les moulins rustiques situés sur les rivières Bega, Timiș, Mureș et Crișul Alb.

Dans ce travail, résultat des recherches sur terrain, l'auteur décrit tous les procédés techniques appliqués dans les différentes étapes de cette activité.

SURSELE DE INFORMAȚIE

1. Lotreanu I., *Monografia Banatului*, vol. I, Timișoara, 1935.
2. Barbu Petru, 60 ani, Pietroasa.
3. Barbu Raveca, 68 ani, Pietroasa.
4. Barbu Romulus, 72 ani, Pietroasa.
5. Blidariu Iosif, 70 ani, Pietroasa.
6. Brezoianu Stan, 65 ani, Pietroasa.
7. Jurj Ion, 76 ani, Poeni.
8. Lăpușean Ion, 65 ani, Pietroasa.